

Robert Zapotoczny

Preferowane warianty ideału wychowania II Rzeczypospolitej

Wrocławski Przegląd Teologiczny 6/2, 181-196

1998

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

KS. ROBERT ZAPOTOCZNY

PREFEROWANE WARIANTY IDEAŁU WYCHOWANIA II RZECZPOSPOLITEJ

Refleksja nad rolą i kształtem wychowania we współczesnym świecie staje się jednym z najpilniejszych zadań społeczeństwa przełomu XX i XXI wieku. Kończące się stulecie skoncentrowało się głównie na postępie w zakresie nauczania. Gwałtowny przyrost ilości informacji wymusił jednostronne zainteresowanie metodami przyswajania wiedzy. Najważniejszym dla pedagogów wymiarem osobowości stały się procesy poznawcze – umysł człowieka. Symptodem nowoczesności pedagogicznej stało się eksponowanie myślenia twórczego. Jednostronne ujęcie wychowania powoduje, że pedagogika nie interesuje się światem uczuć wychowanków, a społeczeństwo złożone jest z okaleczonych, kształtowanych jedynie intelektualnie jednostek. Ważne więc wydaje się podejmowanie dziś prac naukowych nad szeroko rozumianym wychowaniem, które zadecyduje o obliczu naszej rzeczywistości.

Istotą wychowania jest celowa pomoc udzielana dziecku i młodemu człowiekowi w jego rozwoju. W rozwoju, który ma doprowadzić nie tylko do tego, żeby człowiek w pełni żył, ale żeby „był” w świecie w pełni swojego osobowego człowieczeństwa¹. Można więc przedstawić wychowanie jako „społecznie uznany system działania pokoleń starszych na dorastające pokolenie celem pokierowania jego wszechstronnym rozwojem dla przygotowania według określonego ideału nowego człowieka do przyszłego życia”².

1. POJECIE „IDEAŁ WYCHOWANIA”

Ważną kategorią pedagogiczną dla tematu niniejszej artykułu jest zagadnienie ideału „nowego człowieka”, czyli ideału wychowania. Ideał wychowania wyrasta

¹ K. O l b r y c h t, *Dylematy współczesnego wychowania*, Znak, 436 (1991) s. 40.

² S. K u n o w s k i, *Podstawy współczesnej pedagogiki*, Warszawa 1993, s. 170.

z jasno określonej koncepcji człowieka. Wybór określonej koncepcji „ja” ludzkiego jako ideału wychowania oznacza zaproponowanie pewnej struktury wartości. Jawi się więc ideał wychowania jako zespół wartości, uznanych w danej kulturze, społeczności, religii jako te, z którymi warto się utożsamić, przyjąć za swoje i realizować we własnym życiu³. Każdy z ideałów wyróżniał określone wartości jako najcenniejsze, przez co charakteryzował epokę, w której powstawał, z właściwym jej ukierunkowaniem aksjologicznym. W tym kontekście każde społeczeństwo powinno wiedzieć, jakie koncepcje człowieka i jakie ideały wychowawcze proponują w jego ramach różne instytucje i środowiska wychowawcze. Ludzkość musi odczytać, kim ma być człowiek żyjący w określonej formacji społeczno-politycznej, jaka jest i jaka będzie otaczająca nas rzeczywistość oraz jaka jest rola człowieka i sens jego życia.

„Ideał – pisze S. Szuman – jest ideą, tj. czymś pomyślanym, czymś, co nie posiada realnego bytu, lecz jest pomysłem i koncepcją. Jednak idea, która stała się czyimś ideałem, występuje w nim jako coś, co pragnąłby on realizować, osiągnąć. Jest to zatem idea wyposażona w silne afektywne dążenie do realizacji”⁴. Ideał jest więc ideą określającą cel dążeń ludzkich.

W tym aspekcie ogólnie pojętego ideału pojęcie ideału wychowania można by zdefiniować jako „nadrzędny i najwyższy cel wychowania, który organizuje i nadaje charakter i kierunek wszystkim innym celom występującym w procesie wychowania. On sam nie jest zamknięty ani w pełni osiągalny, ale stanowi dyrektywę dla coraz dalszego rozwoju jednostki. Dla wyboru celów szczegółowych spełnia on funkcję kryterium, a zarazem stanowi ocenę i orientację w rozwoju całości wychowania”⁵.

W sformułowaniu pojęcia ideału wychowania najważniejsza jest myśl, że jest to nadrzędny i najwyższy cel, który stanowi dyrektywę i kryterium oceny dalszego rozwoju człowieka. Tym najwyższym celem jest osiągnięcie doskonałości osobowej na miarę danej epoki, którą to doskonałość należałoby realizować poprzez zabiegi wychowawcze. Ideał wychowania jest więc czynnikiem mobilizującym i wyzwalamym tendencje do realizowania pełni osobowości. Jest motorem i regulatorem postępowania ludzkiego, zwłaszcza w sytuacjach trudnych. W tym też sensie ideał wychowawczy staje się normą dla zabiegów wychowawczych, ukierunkowanych na kształtowanie pewnego modelu osobowości wychowanka, na realizowanie u niego pewnego wzoru osobowego. Każdy więc ideał wychowania – jak zaznacza K. Wrońska – powinien odnaleźć swe ucieleśnienie w konkretnym wzorze osobowym. Dopiero wtedy staje się uchwytny, realny i możliwy do naśladowania⁶.

³ Por. N. H a r t m a n n, *Najważniejsze problemy etyki*, Znak, 245 (1974) s. 1149.

⁴ S. S z u m a n, J. P i e t e r, H. W e r y ń s k i, *Psychologia światopoglądu młodzieży*, Warszawa-Lwów 1933, s. 4.

⁵ K. S o ś n i c k i, *Istota i cele wychowania*, Warszawa 1967, s. 98-99.

⁶ Por. K. W r o ń s k a, *Aksjologiczne podstawy zasady naśladowania w wychowaniu*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, Prace Pedagogiczne, 21 (1995) s. 104.

Ideał wychowawczy uwarunkowany jest zarówno potrzebami subiektywnymi wychowanka, jego właściwościami psychicznymi i pragnieniami doskonalenia się, osiągania wyższego rozwoju duchowego swojej osobowości, jak też i potrzebami obiektywnymi, a więc społecznymi i kulturalnymi. Ideał wychowawczy nie może zatem być „wymyślony na czysto”, ale musi wynikać z potrzeb danej zbiorowości społecznej, w której wychowanek żyje. Stąd też pedagogika, wtopiona w konkretny układ społeczny, kulturowy i polityczny, zajmuje się określaniem pożądanego społecznie zestawu wartości-celów, składających się na ideał wychowania, a następnie wyszukiwaniem egzemplifikacji tej normatywnej struktury w postaci konkretnych wzorów osobowych, postulowanych do naśladowania. Z dziejów wychowania człowieka możemy odczytać różne ideały wychowawcze i wzory osobowe. Każda epoka wytwarzała, zależnie od swych potrzeb, własny ideał wychowawczy.

W okresie II Rzeczypospolitej podstawy teoretyczne ideału wychowania, do których nawiązywało i na które powoływało się wielu przedstawicieli myśli pedagogicznej, zawarł S. Łempicki w następującym uogólnieniu: „Ideał wychowawczy wiecznie się staje, jest wiecznie dziejący się i stający, jak samo życie ludzi, narodów i państw. Ideał wychowawczy, jak każdy ideał, ma swoją naturę, jeśli się tak wolno wyrazić, nie z tego świata. Jest najwyższą miarą, jaką w urabianiu swego człowieka stawia sobie naród, jest niejako marzeniem, tęsknotą narodu czy społeczeństwa do takiego człowieka, jaki w danej epoce, w danym zespole warunków i dążeń wydaje się nam najlepszym. (...) Do swego ideału wychowawczego trzeba ciągle i uparcie wędrować formując siebie i drugich w miarę sił i możliwości, wedle niego, biorąc z niego w siebie jak najwięcej (...) Ideał wychowawczy jest tym, co wiecznie ma ciągnąć ku sobie i do dociągania się do siebie skłaniać. W tym, że nie jest w pełni osiągalny, leży właśnie jego moc wychowawcza jak każdego ideału”⁷. Jaki więc był ideał wychowania II Rzeczypospolitej?

2. PRÓBY OKREŚLENIA IDEAŁU WYCHOWANIA PRZED ROKIEM 1918

Odzyskanie przez Polskę niepodległości w roku 1918 stworzyło podstawy do ukształtowania systemu oświatowo-wychowawczego w warunkach niezależnego bytu narodowego i państwowego. Sam proces kształtowania tego systemu rozpoczął się znacznie wcześniej, przynajmniej wraz z wybuchem I wojny światowej,

⁷ S. Ł e m p i c k i, *Polski ideał wychowawczy*, Lwów-Warszawa 1938, s. 5-7. Autor wyjaśnia dalej: „Jak te warunki, dążenia, przekonania i wiary ulegają zmianą, bo muszą ulegać, tak i to nasze marzenie, ten ideał rozrasta się i kurczy, uwzniośla się lub maleje, zmienia swoje światła i cienie (...) Ideał wychowawczy nie jest ani jak desień farbiarski, który można odbijać na tysiącach kawałków materii, ani jak model, wedle którego można by było tworzyć tysiączne, standaryzowane odbitki ludzkie: że to niby mają być wszyscy tacy a tacy, „państwowy” czy „narodowy”, czy w ogóle „porządni ludzie” wedle jednego wzoru, podobni do żołnierzy papierowych, którzy mają jednakowe twarze”. Tamże.

która odrodziła „sprawę Polski”. Z kolei, gdy się dokładniej przyjrzeć systemowi oświatowo-wychowawczemu II Rzeczypospolitej, to okazuje się, że w wielu przypadkach nie występowały w nim treści nowe. Większość spośród starych, ale wciąż aktualnych treści, sięgała początków kapitalizmu w Polsce, pozostałe sięgały wstecz historii państwa do jego tradycji wychowawczych.

Analizując problematykę ideałów wychowawczych II Rzeczypospolitej, należy stwierdzić, że można o nich mówić w liczbie mnogiej⁸. Składa się na to kilka przyczyn, w tym: po pierwsze – wpływ na wychowanie pewnych idei, w szczególności narodu i państwa; po drugie – zasięg i oddziaływanie w społeczeństwie, a także oświadcie, określonych orientacji i poglądów filozoficznych, oraz politycznych⁹. W okresie międzywojennym najwięcej treści do ideałów wychowawczych przyjętych zostało z programów oświatowych i myśli pedagogicznej pozytywizmu oraz okresu Młodej Polski¹⁰.

Według myśli pedagogicznej F. Araszkiwicza w genezie formułowanego w II Rzeczypospolitej ideału wychowawczego w okresie poprzedzającym odzyskanie niepodległości znaczącą rolę odegrał nurt pozytywizmu. Pozytywizm, jako ruch umysłowy i społeczny w Polsce, w programie społeczno-narodowym ekspoznował dwa hasła-kierunki działania: pracę u podstaw i pracę organiczną. Ideały wychowawcze pedagogiki pozytywizmu polskiego, najogólniej je ujmując, były przepojone duchem realizmu, trzeźwości i utylitaryzmu¹¹. Miejsce ideału Polakabohatera i żołnierza idei niepodległościowej, jaki wypracowano w okresie romantyzmu, zaczął teraz zajmować ideał Polaka-pracownika, żołnierza postępu, humanitaryzmu i nowego, pełniejszego oświecenia i wzbogacenia narodu¹².

Reakcją przeciwko tej koncepcji było zaprezentowanie przez przedstawicieli poemigracyjnej demokracji, skupionych głównie we Lwowie, ideału wychowawczego poprzedniej epoki: Polaka-idealisty, żołnierza niepodległości. Podobny pogląd reprezentował polski socjalizm patriotyczny na czele z J. Piłsudskim i I. Daszyńskim, wyzwalaający się zwycięsko z początkowego, wybitnie międzynarodowo-proletariackiego charakteru, nawiązujący do ideologii emigracji, powstań narodowych. Rola J. Piłsudskiego jako wychowawcy polskiego robotnika była w tym wypadku fundamentalna. Tym samym torem myśli pedagogicznej szedł niepodległościowo-rewolucyjny ruch narodowy, który skupiał w sobie najwybitniejszych działaczy póź-

⁸ Zob. R. W r o c z y ń s k i, *Programy oświatowe pozytywizmu w Polsce na tle społecznym i gospodarczym*, Łódź 1949; Tenże, *Pedagogika pozytywizmu warszawskiego*, Wrocław 1958; S. Ł e m p i c k i, *Polskie tradycje wychowawcze*, Warszawa 1936.

⁹ M. L i p o w s k a, *Koncepcja wykształcenia ogólnego w programach szkoły polskiej z lat 1919-1922*, Toruń 1961, s. 15.

¹⁰ Por. Tamże, s. 27.

¹¹ Por. F. A r a s z k i e w i c z, *Geneza ideałów wychowawczych II Rzeczypospolitej*, w: *Rozprawy z dziejów oświaty*, T. XIX, 1976, s.148-149.

¹² Por. S. Ł e m p i c k i, *Polskie tradycje wychowawcze*, Warszawa 1936, s. 41-68.

niejszej narodowej demokracji i ruchu ludowego. Wobec zarysowanej sytuacji na przełomie XIX i XX wieku można mówić o dwóch koncepcjach polskiego ideału wychowawczego w aspekcie stosunku Polaka do ojczyzny i społeczeństwa. Jedna prezentowała bohatera-żołnierza, człowieka walki, druga bohatera-pracownika¹³.

Wśród kierunków w polskiej myśli pedagogicznej z przełomu XIX i XX wieku, pod względem teoretycznego dopracowania i zasięgu dominowały trzy: narodowy, społeczny i tradycyjny. Kierunek narodowy zapoczątkował Stanisław Szczepanowski, kontynuatorami tego nurtu byli R. Dmowski i Z. Balicki. Czołowym przedstawicielem pedagogiki społecznej oraz twórcą jej teoretycznych podstaw, był Stanisław Karpowicz, później zaś H. Radlińska i I. Moszczeńska. Zwolennikiem nurtu tradycyjnego, opierającego się na założeniach pedagogicznych J. F. Herbarta, był Antoni Danysz i znaczna część pedagogów skupionych w zespole redakcyjnym i autorskim „Encyklopedii Wychowawczej”. Powyższe kierunki zadecydowały o strukturze i charakterze preferowanych ideałów wychowawczych w II Rzeczypospolitej.

W omawianym okresie – Polski międzywojennej – można wyróżnić cztery etapy tworzenia i realizacji w praktyce oświatowej ideologii wychowawczej władzy. Pierwszy okres obejmował lata 1918-1926. Dominowała w nim idea narodu w ujęciu endeckim oraz związany z nią ideał wychowania narodowego. Drugi okres obejmował lata 1926-1932, kiedy to opracowano teoretyczne i ustawowe podstawy wychowania obywatelsko-państwowego sanacji. Lata 1932-1935 – to okres sankcjonowanej ustawami z 1932 roku pełnej realizacji sanacyjnej koncepcji wychowawczej oraz jednoczesnego pogłębiania jej podstaw teoretycznych. Ostatni okres przypada na lata 1935-1939. Był to czas zwrotu w kierunku wychowania obywatelsko-narodowego; równoprawna pozycja trzech idei w sanacyjnym ideale wychowawczym: narodu, państwa i Boga¹⁴.

3. NURT NARODOWY

Dla rozwoju koncepcji wychowawczych obozu narodowego szczególne znaczenie miała idea wychowania narodowego sformułowana przez Stanisława Szczepanowskiego. W prezentowanej przez siebie koncepcji wychowania dążył on do harmonii pomiędzy celami wychowania narodowego i religijnego. Głosił potrzebę syntezy romantyzmu i pozytywizmu w dziedzinie wychowania. Wskazywał, że Polska utraciła niepodległość z powodu upadku moralnego obywateli i może się odrodzić tylko przez ich odrodzenie wewnętrzne. Droga do odrodzenia narodu przez odrodzenie jednostek wiązała się ściśle z przekonaniem o możliwości stworzenia uniwersalnego, ogólnonarodowego ideału wychowawczego. Jego funkcjo-

¹³ Por. Tenże, *Polski ideał...*, dz.cyt., s. 19-22.

¹⁴ Por. F. A r a s z k i e w i c z, *Ideały wychowawcze Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1978, s. 21.

nowanie w świadomości społeczeństwa było według Szczepanowskiego przejawem żywotności, a brak świadectwem destrukcji. Określenie wizerunku idealnego, pojedynczego obywatela, mogło być tylko wynikiem analizy charakteru narodowego i dziejów ojczystych, tych cech, które wyróżniają naród. Zaliczał do nich przewagę woli i intuicji nad myślą, zdolność do bohaterskich czynów, połączenie zamiłowania do wolności z poczuciem odpowiedzialności za ojczyznę¹⁵. Jego ideał, tzw. „człowiek dzielny”¹⁶ był syntezą bohaterskich pierwiastków duszy polskiej sięgających tradycji staropolskich, uduchowionych przez romantyzm i propagowanego przez Konarskiego, Kołłątaja i Staszica polskiego realizmu.

Źródeł wszelkich narodowych czynów szukał w religijnym pojmowaniu życia i dziejów ojczystych. W religijności widział zdolność Polaków do odróżniania dobra od zła oraz wiarę w zwycięstwo pierwiastka dobrego. Przyjmując założenie, że ideał wychowawczy powinien wyrastać z najistotniejszych cech charakteru narodowego, wychowanie narodowe wiązał ściśle z katolicyzmem. Uważał, że to właśnie religia katolicka kształtowała duszę narodu i dlatego od utrzymania tych „korzeni” uzależnia zachowanie tożsamości narodowej. Pisał: „Polska więc i nadal będzie katolicka, albo jej nie będzie”¹⁷.

W swoim odtwarzaniu „duszy” narodu i ideału wychowawczego Szczepanowski wyraźnie nawiązywał do tradycji mesjanizmu romantycznego. Pedagogikę narodową określał jako przystosowanie wszystkich obywateli narodu do misji powierzonej mu przez Opatrzność dla dobra ludzkości. Misja ta staje się jego przeznaczeniem, źródłem żywotności i siły. Poczucie misji narodowej jest głęboko zakorzenione w sercu każdego narodu. Może jednak zostać uśpione, ale wtedy również naród jest martwy i uśpiony¹⁸. Wychowanie narodowe uzależnił więc od poczucia misji dziejowej, którą naród może zrealizować tylko pod warunkiem doskonałości swoich sił i kształtowania charakterów swoich obywateli.

Według S. Lempickiego, S. Szczepanowski był pierwszym, który w Polaku związał ideał „bohatera” z ideałem „pracownika”. Wydobyl w ten sposób najwłaściwszą drogę polskiego wychowania. Dowodem tego jest fakt, że – niezależnie od niego – do tego samego rezultatu doszli później inni wielcy prawodawcy urabiania „człowieka polskiego”¹⁹.

Myśl S. Szczepanowskiego wywarła znaczący wpływ na dalszy kształt koncepcji wychowania narodowego. U początków demokracji parlamentarnej rozwijali ją: Roman Dmowski, Zygmunt Balicki, Stanisław Grabski, P. Pigoń i L. Za-

¹⁵ Por. A. W o j t a s, *Nurt etyczny wychowania społecznego w Polsce*, w: *Polityka a wychowanie*, red. Tenże, Toruń 1994, s. 23-24.

¹⁶ Por. S. L e m p i c k i, *Polski ideał...*, dz. cyt., s. 22.

¹⁷ S. S z c z e p a n o w s k i, *Myśl o odrodzeniu narodowym*, Lwów 1923, s. 223.

¹⁸ Por. Tamże, s. 204.

¹⁹ S. L e m p i c k i, *Polskie tradycje...*, dz. cyt., s. 91-92.

rzecki. Wiele jednak myśli S. Szczepanowskiego nabierało odmiennego znaczenia, nie zawsze zgodnego z intencjami ich twórcy.

Na charakterze wychowania narodowego endecji swoje piętno wycisnęły poglądy Romana Dmowskiego. W książce p.t. „Myśli nowoczesnego Polaka” dał wykładnię ideału Polaka. Propozycje R. Dmowskiego nie są traktatem pedagogicznym, lecz programem walki Ligi Narodowej o uzdrowienie duchowe narodu, jednakże można je uznać za ideologiczną podstawę pedagogiki narodowej i jej ideałów wychowawczych. Swoje rozważania Dmowski rozpoczął od słów: „Jestem Polakiem – to znaczy należą do narodu polskiego na całym jego obszarze i przez cały czas jego istnienia, zarówno dziś, jak w wiekach ubiegłych i w przyszłości, to znaczy, że czuję swą łączność z całą Polską (...). Wszystko co polskie jest moje, niczego się wyrzec nie mogę. Wolno mi być dumnym z tego, co w Polsce jest wielkie, ale muszę przyjąć i upokorzenie, które spada na naród za to, co jest w nim marne”²⁰. Idee zawarte w cytowanej pozycji można przyjąć za credo ideologii endeckiej. Być Polakiem – według Dmowskiego – znaczy reprezentować odpowiedni stosunek do tradycji oraz do narodu jako tworzywa składającego się z obecnych, przeszłych i przyszłych pokoleń. Być Polakiem znaczy zerwać z mesjanizmem i uznawaniem się za „wybranych do tego, by być krzywdzonymi”. „Zerwać te strzępy, zajrzeć odważnie w oczy prawdzie, odsłonić zagadnienia naszego nowoczesnego bytowania narodowego – pisał Dmowski – to największe zadanie umysłowości polskiej”²¹.

W rozważaniach dotyczących odrodzenia politycznego Polski akcentuje rolę patriotyzmu, którego przedmiotem czyni „sam naród, jako żywy organizm społeczny”. Patriotyzm Dmowskiego, to obrona dobra narodowego od wszelkiego uszczerbku i przeciw wszystkim, zwłaszcza przeciwko mniejszościom narodowym; to wroga postawa względem kierunków i interesów klasowych, stanowych i wyznaniowych; to zarazem praca twórcza na wszystkich polach²². Patriotyzm ten jest w rzeczywistości nacjonalizmem, bowiem według Dmowskiego w niepodległym państwie polskim prawa gospodarza miały przysługiwać tylko „rdzennym Polakom”.

Myśl wychowawcza Romana Dmowskiego nie uległa stagnacji. U schyłku lat dwudziestych jednym z przejawów ewolucji politycznej jego poglądów był proces „katolicyzacji” myśli nacjonalistycznej. R. Dmowski przypisywał katolicyzmowi szczególną rolę w całokształcie życia społecznego. Dostrzegł w katolicyzmie potencjalną siłę zdolną powstrzymać proces rozkładu społeczeństw współczesnych. Zwracał uwagę na pierwszorzędne znaczenie i rolę Kościoła katolickiego w narodowych dziejach kultury polskiej. Głosił opinię, że pomyślna przyszłość Polski jest możliwa tylko jako kraju katolickiego, bo: „naszym Kościołem Narodowym jest Kościół rzymskokatolicki”. W związku z tym konstatował, że należy zwalczać

²⁰ R. D m o w s k i, *Myśli nowoczesnego Polaka*, Warszawa 1933, s. 3-4.

²¹ Tamże, s. 35.

²² Por. Tamże, s. 155.

wszystko to, co jest wymierzone przeciwko Kościołowi oraz podważa katolicyzm w Polsce. Dlatego też obowiązkiem wszystkich Polaków jest szerzyć idee katolickie, ponieważ: „Katolicyzm nie jest dodatkiem do polskości, zabarwieniem jej na pewien sposób, ale tkwi w jej istocie. Usiłowanie oddzielenia u nas katolicyzmu od polskości, oderwania narodu od religii i od Kościoła, jest niszczeniem samej istoty narodu”²³. Preferowana przez R. Dmowskiego „idea Polski Katolickiej”, integrująca wartości katolickie i narodowe, została zawarta w programie Stronnictwa Narodowego uchwalonego przez Radę Naczelną SN 7 października 1928 roku. Głosił on, że „Wiara i religia są ostoją życia społecznego. Naród polski jest katolicki”²⁴.

W przedstawionych poglądach Romana Dmowskiego widać, że ideę katolickości pojmował on instrumentalnie, traktując ją jako narzędzie w walce z mniejszościami religijnymi. Dawał w ten sposób jakby manifest i kanon polityczno-wychowawczy narodowej demokracji. Jego dalszym rozwinięciem i pogłębieniem filozoficznym były myśli Zygmunta Balickiego, jednego z czołowych przywódców Ligi Narodowej.

U podstaw poglądów Z. Balickiego na istotę wychowania narodowego legło przeświadczenie, iż naród jest najwyższym dobrem na ziemi. W tym aspekcie uznawał egoizm narodowy za aksjologiczną podstawę czynu. Dowodził, że „Prawo do bytu niepodległego przysługuje tylko narodom o silnej indywidualności, umiejącym o ten byt walczyć i zwyciężać, zdolnym przeciwstawić sile siłę, mścić krzywdy doznane i zapewniać sobie przewagę sprawiedliwości”²⁵.

Przed wychowaniem o charakterze narodowym postawił Balicki dwa zadania polegające na wprowadzeniu młodego pokolenia w tradycję narodu, by czuło się ono wewnątrz niej wszystkimi splotami z nią zespolone oraz ukształtowanie „pozytywnego patriotyzmu”, wyrażającego się w ideale „żołnierza-obywatela”²⁶. Ideał „żołnierza-obywatela” powinien charakteryzować się następującymi cechami: zdolnością do współdziałania, karnością, solidarnością, głęboką religijnością, tężyzną fizyczną, aktywnością i przedsiębiorczością²⁷. Podstawową zasadą kierowniczą młodego narodowca, według Balickiego, stawać się miały słowa: „Władaj sobą, licz tylko na siebie”²⁸.

Koncepcja wychowania narodowego w sposób szczególnie była preferowana przez cieszącego się znacznym uznaniem i autorytetem w kręgach elity endeckiej, lidera Związku Ludowo-Narodowego, profesora ekonomii Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie oraz ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w rządach

²³ Tenże, *Kościół, Naród i Państwo*, Warszawa 1990, s. 19; zob. M. Śliwa, *Polska myśl polityczna w I połowie XX wieku*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1993, s. 107.

²⁴ Program Stronnictwa Narodowego uchwalony przez Radę Naczelną Stronnictwa 7 października 1928 roku, Warszawa 1928, s. 4-5.

²⁵ Z. Balicki, *Egoizm narodowy wobec etyki*, Lwów 1904, s. 57.

²⁶ Por. F. A r a s z k i e w i c z, *Idealy wychowawcze...*, dz. cyt., s. 36.

²⁷ Por. *Księga pamiątkowa II Polskiego Kongresu Pedagogicznego*, red. J. Kornecki, Lwów 1909, s. 52.

²⁸ Tamże, s.62.

przedmajowych, Stanisława Grabskiego. W realizacji wizji wielkomocarstwowej Polski, która wynikała z endeckiej koncepcji inkorporacyjno-asymilacyjnej, ważne miejsce przypisywał Grabski systemowi oświatowo-wychowawczemu.

Wychowaniu narodowemu poświęcił S. Grabski część swej publicystycznej rozprawy pt. „Z zagadnień polityki narodowo-państwowej”. Na podstawie określonej tradycji historycznej starał się przedstawić genezę i charakter polskiego wzoru narodowego: „Musi więc w podstawie wychowania być utrzymany kult patriotycznej ofiary: kult Żółkiewskiego, Kościuszki, Filaretów, powstań. I należy go jeszcze bardziej żywym, bardziej bliskim wyobraźni i sercu młodzieży robotniczej i włościańskiej uczynić. Nie ma miasteczka, powiatu, bodaj parafii, któreby w swych dziejach nie miały przykładów wielkiej, ofiarnej miłości Polski, imion ludzi często chłopskiego i mieszczańskiego pochodzenia, wzorem wielkiej cnoty obywatelskiej będących. Obok ogólnopolskiej można i należy wytworzyć również i lokalną ambicję i tradycję patriotyzmu. I nie do darowania lekkomyślnością byłoby niszczenie wychowawczej wartości legend o Wandzie, obronie Głogowa, św. Stanisławie (...) i późniejszych z okresu walk o niepodległość w imię ścisłości historycznej. Legenda jest wytworem idealizmu narodowego. Jest równie realna w dziedzinie dążeń duchowych narodu, jak fakt historyczny w dziedzinie jego przeżyć”²⁹. Wynika z tego, że w procesie wychowania „nowego obywatela” elementem decydującym o wrażliwości i uczuciowości młodego człowieka jest legenda i ścisły krytycyzm historyczny pozbawiony tendencji apologetycznych.

Ponadto S. Grabski domagał się, by w programie wychowania narodowego na pierwszym miejscu postawić wzmocnienie siły uczuciowej patriotyzmu, miłości do ojczyzny. Wychowanie młodzieży powinno się oprzeć na kształceniu wrażliwości, wytrwałości, szczerości, koleżeńskości. Spełni ono te zadania, jeżeli będzie wynikać z prawdziwego ducha religijnego i z poczucia, że Polacy są dla Polski, a nie odwrotnie³⁰.

Zwieńczeniem poglądów na temat wychowania narodowego oraz ich usystematyzowaniem pod względem metodologicznym była myśl pedagogiczna Lucjana Zarzeckiego. Zarzecki wychodził z założenia, że w wychowaniu narodowym nie tylko ważne jest przekazywanie tradycji i doświadczeń, lecz również tworzenie nowych wartości: „Potęgowanie i budzenie geniusza narodu. (...) W ten sposób staje się ono, mając zasadniczo charakter narodowy, czynnikiem rozwoju ludzkości”³¹.

Od szkoły i wychowania uzależniał Zarzecki kształt ideału wychowawczego. Na ten temat pisał: „Szkola i wychowanie muszą dążyć do niwelacji różnic klasowych, dążyć świadomie, i tak, jak dawniej ideał szlachcica-rycerza przeświecał naszym przodkom w epoce Jagiellonów, tak dziś musi nam przewodzić hasło robotnika-obywatela (...) Ideał robotnika-obywatela musi być wypisany na sztanda-

²⁹ S. G r a b s k i, *Z zagadnień polityki narodowo-państwowej*, Warszawa 1925, s. 45.

³⁰ Tamże, s. 44; 55.

³¹ L. Z a r z e c k i, *Wychowanie narodowe. Studia i szkice*, Warszawa 1926, s. 391.

rze naszego wychowania”³². Zdaniem Zarzeckiego system wychowania szkolnego winien budzić i umacniać solidarność i jedność narodową, wpajać młodzieży przekonanie, że interes narodu należy stawiać ponad interesy jednostek, grup, stanów i klas. Najważniejsze dziedziny wychowania to – wychowanie moralne oparte na treściach religijnych oraz wychowanie fizyczne³³.

Autorzy wyżej zaprezentowanych koncepcji ideału wychowawczego i postulatów wychowawczych uważali, że istnienie narodu i państwa zależy od posiadania i realizacji wielkiego programu wychowawczego dla dorównania w rozwoju innym wolnym politycznie narodom. Praktyka wychowawcza jak i polityka państwowych władz oświatowych preferowały cele i treści wychowawcze, które służyły integracji narodu i umacnianiu niepodległego bytu narodowego.

Postulat wychowania narodowego żądał, aby wychowanie nie tylko nawiązywało uczuciowy i umysłowy stosunek do przeszłości dziejowej narodu, lecz także wprowadzało współczesnego obywatela w życie czynne kraju (przedmiot nauczania – Nauka o Polsce współczesnej). Wychowanie narodowe opierało się na kulturze polskiej zawartej nie tylko w treściach odnoszących się do przeszłości, ale również w treściach dotyczących stanu współczesnego oraz perspektyw i potrzeb na przyszłość. Polskość była osią nauki szkolnej zarówno w sensie kulturalnym, geograficznym, historycznym, społecznym, ekonomicznym, jak i prawnym. Polska była też rozumiana, spostrzegana i poznawana jako środowisko przyrodnicze. W ideale tym bowiem szło o wyrobienie określonej postawy wobec Polski. Obywatel Polski miał poznać ojczystą ziemię i kulturę, pokochać je i na tych treściach uformować swój charakter, jaki był potrzebny, aby żyć w ówczesnych warunkach kapitalistycznego państwa³⁴. W tej sytuacji charakter wychowania miał wyraźny akcent wychowania narodowego, w którym rozwój uczuć patriotycznych obejmował też treści etyczne, eksponując szczególną ważność zasad i uczuć religijno-moralnych jako fundamentalnego elementu wychowania narodowego.

4. NURT OBYWATELSKO-PAŃSTWOWY

Załamanie gospodarcze i społeczno-polityczne oraz zwrot polityczny, który nastąpił po roku 1926 nie mogły pozostać bez wpływu na cele i idee wychowania. W polskiej myśli pedagogicznej rozpoczął się nowy okres w formułowaniu ideału wychowawczego. Należy zaznaczyć, że wypracowanie doktryny wychowawczej zdeterminowane było głównie względami politycznymi, w tym przede wszystkim potrzebami polityki sanacji. W miarę krystalizowania się państwa w wyniku zmian w życiu politycznym

³² Tenże, *Charakter jako cel wychowania*, Warszawa 1918, s. 126.

³³ Por. W. W o j d y ł o, *Wychowawcze aspekty myśli politycznej obozu demokratyczno-narodowego 1918-1928*, w: *Polityka...*, dz. cyt., s. 76.

³⁴ Por. S. N a l a s k o w s k i, *O ideale wychowania i celach kształcenia*, Toruń 1994, s. 33.

kraju wylaniało się zagadnienie rewizji stosunku jednostki do ówczesnej rzeczywistości społecznej i państwowej. Pojawił się problem sformułowania nowej koncepcji człowieka, nowego ideału wychowania, który spełniałby określone cele polityczne zgodnie z koncepcją państwa, w myśl ideologii wychowania państwowego.

Ideologia ta i idea wychowania była kreowana stopniowo i w różny sposób od momentu przejścia władzy przez Józefa Piłsudskiego i związany z nim obóz sanacji. W ich tworzeniu uczestniczyli: S. Czerwiński, J. Jędrzejewicz, A. Skwarczyński i inni, szczególnie przedstawiciele z grupy „Zrębu” oraz działacze ZNP. Było to poszukiwanie nowego człowieka dla nowej Polski. Zgodnie wyprowadzano ten ideał wychowawczy z ideologii społecznej obozu rządowego oraz „z podłoża warunków historycznych, potrzeb społecznych i prądów duchowych epoki”³⁵.

Ideową podstawę w proponowanym przez piłsudczyków programie wychowania obywatelsko-państwowego stanowiły tendencje solidaryzmu społecznego oraz lojalności wobec państwa³⁶. Dążono więc do wychowania obywateli w kulcie dla ówczesnego obrazu państwa i czynów Józefa Piłsudskiego.

Ważną rolę w tworzeniu sanacyjnej koncepcji wychowawczej odegrał kult osoby i działalności Józefa Piłsudskiego. Według S. Łempickiego, komentatora koncepcji wychowawczej Marszałka, polski ideał pedagogiczny J. Piłsudskiego znajduje się w jego pismach, przemówieniach, rozkazach, odezwach do narodu, listach. Ma on charakter spójny i prospektywny³⁷. J. Piłsudski wskazywał, że w polskim ideale wychowawczym należy uwzględnić treści, które będą służyć kształtowaniu pożądanych cech osobowościowych. Nowy Polak, obywatel państwa polskiego, „państwowiec” – to człowiek czynu.

Za podstawę formułowana ideału wychowawczego J. Piłsudski przyjmował wizję Polski wielkiej i mocarstwowej, jej tradycję, kulturę oraz tzw. imponderabilia. „Nowy człowiek” odrodzonej Polski miał charakteryzować się patriotyzmem, szacunkiem dla jedności, zgody, ładu, prawdy. Miał to być człowiek „rozkochany” w dobrach narodowej kultury, uniezależniony duchowo od wszystkiego, co cudze; żołnierz o duszy wyposażonej w honor, odwagę, męstwo, odpowiedzialność; człowiek czynu, pracy, nieustraszonego pracownika na polach ojczyzny, śmiały w poczynaniach – opanowany w działaniu, świadomy swojej tożsamości, „karny jak żołnierz i podporządkowujący się zawsze moralnemu autorytetowi”³⁸.

Z myśli wychowawczych Marszałka Piłsudskiego do swoich rozważań pedagogicznych na temat wychowania państwowego czerpał idee minister WRiOP Sławomir Czerwiński. Uważał, że Polsce potrzebny jest ideał wychowawczy łączący w sobie zarówno cechy bojownika, który ukształtował się pod zaborem rosyjskim, jak

³⁵ S. C z e r w i ń s k i, *O nowy ideał wychowawczy*, Warszawa 1934, s. 22.

³⁶ Por. H. P o h o s k a, *Wychowanie obywatelsko-państwowe*, Warszawa 1931, s. 241.

³⁷ Por. S. Ł e m p i c k i, *Polski ideał...*, dz. cyt., s. 28.

³⁸ Tamże, s. 30.

i ideał pracownika, który ukształtował się pod zaborem pruskim. Opierając się na powyższych założeniach, Czerwiński doszedł do wniosku, że dla Polski jest potrzebny ideał wychowawczy Polaka „bojownika-pracownika”, lub inaczej go nazywając „romantyka-pozytywisty”³⁹, który będzie zawierał elementy dodatnie obu ideałów przyjętych z przeszłości. W następujący sposób wyjaśniał tę potrzebę: „Taki właśnie typ, typ bojownika i pracownika w jednej osobie – jest potrzebny naszemu Odrodzonemu Państwu, bo potrzebny mu jest typ obywatela, któryby dzielną pracą powszednią, ale w potrzebie i świętym zapałem walki stwierdzał swój czynny, szczery patriotyzm”⁴⁰.

Dla tak skryształowanego ideału wychowania, by zapewnić mu skuteczność realizacji, trzeba przygotować odpowiedni grunt. Zdaniem S. Czerwińskiego „pierwszym zadaniem powinno być oczyszczenie miejsca dla nowego ideału wychowawczego. Trzeba ze szkół naszych wyrząnąć upiory przeszłości w postaci starych, przeżytych ideałów, zwłaszcza tych, które naszymi nie powinny być nigdy, gdyż były zawsze tylko narzuconymi nam ideałami zaborców”⁴¹.

Przedstawiona skrótowo refleksja S. Czerwińskiego nad ideałem wychowawczym miała przyobleczyć się w instytucjonalny kształt polskiego wychowania obywatelsko-państwowego. Czerwiński dążył do tego, by stworzyć taki system środków i czynności wychowawczych, które w wychowaniu urabiałyby usposobienie do służby na rzecz państwa, a nie do życia jego kosztem. Nie chciał, aby oświata była czymś oderwanym od polskiej rzeczywistości. Wszelkimi siłami zmierzał do tego, by szkoła publiczna miała własną duszę, ukształtowaną na bazie wychowania religijno-moralnego kształtującą dzielnych, twórczych i ofiarnych obywateli państwa.

Pracę nad umacnianiem systemu wychowania obywatelsko-państwowego, sankcjonując je mocą ustaw, kontynuował następca S. Czerwińskiego na stanowisku ministra WRiOP, Janusz Jędrzejewicz. Zdaniem ministra Jędrzejewicza rację bytu miało wyłącznie wychowanie państwowe, nie będące wyrazem żadnej określonej doktryny społecznej, oparte natomiast na faktycznym układzie stosunków, w jakim znajduje się świat cywilizowany w chwili obecnej. Zadaniem wychowania miało być przygotowanie młodzieży do tego życia, które istnieje w danym miejscu i czasie, wychowanie do odważnego stawiania czoła rzeczywistości⁴².

Uchwalenie przez parlament uchwał jędrzejewiczowskich było podstawowym elementem budowy systemu wychowania państwowego. Następnym krokiem było przygotowanie nowych programów nauczania, podręczników i wskazówek metodycznych. W opracowanej reformie szkolnej osią programową uczyniono hasło: „Polska i jej kultura”, a celem działalności dydaktyczno-wychowawczej – kształtowanie osobowości państwowotwórczej. Jędrzejewicz dowodził przy tym, że ten

³⁹ Tamże, s.32.

⁴⁰ S. C z e r w i ń s k i, *O nowy...*, dz. cyt., s. 38.

⁴¹ Tamże, s. 27.

⁴² Por. J. J ę d r z e j e w i c z, *Wychowanie państwowe*, Zrąb 1930, t.3, s. 314.

kto chce służyć państwu, ten potrafi podporządkować mu własne interesy i potrzeby. Służba państwu stanowiła kryterium oceny i zakresu obywatelskiej wolności. Wychowanie państwowe eksponowało więc głównie obowiązki, jakie ma obywatel wobec państwa⁴³.

Obraz myśli pedagogicznej obozu sanacyjnego byłby niepełny, gdyby pominąć poglądy Adana Skwarczyńskiego. Podstawowym hasłem, które głosił w stosunku do wychowania państwowego, była odnowa moralna społeczeństwa. Ten cel stał się punktem wyjścia koncepcji A. Skwarczyńskiego. Na ten temat pisał: „Mamy zbudować nową Polskę i nowego człowieka w Polsce. Tej budowy nie zaczniemy wznosić samym umysłem, samym myśleniem, samymi ideałami, programami (...) Budowa ta bowiem odbywa się poprzez wyrabianie charakterów i moralności, a te wartości można tylko wypraktykować”⁴⁴.

Przyszłość Polski uzależniał Skwarczyński od efektów pracy wychowawczej, czy potrafimy poczuć się zarówno karnymi jak i wolnymi, czy potrafimy nadać naszym duszom taki kształt moralny i taką moc, że żadna ziemską siłą nie będzie w stanie unicestwić naszej woli. Za punkt wyjścia w wychowaniu państwowym przyjmował kształtowanie elity. Dążył do stworzenia zastępów „nowego rycerstwa”, żołnierzy „Zakonu Nowej Polski”, które cechować będzie bezinteresowność i odpowiedzialność⁴⁵. Jego zadaniem miało być wzniesienie na wyższy poziom szerszych kręgów społecznych. Tą tendencją wyrównywania ku górze przeciwstawiał się liberalno-demokratycznemu obniżaniu ku dołowi⁴⁶. Jak należy rozumieć i realizować wychowanie obywatelskie, Skwarczyński pokazał przez penetrację organizacji młodzieżowych, w szczególności w stworzonych i kierowanych przez siebie: Straży Przedniej i Centralnym Komitecie dla Spraw Młodzieży Pracującej. Jednym z celów tych organizacji było kształtowanie w wychowankach „honoru pracy”⁴⁷. Przechodzili tzw. „próbę pracy”, polegającą na realizacji konkretnego zadania.

Realistycznie oceniając sytuację wewnętrzną kraju, piłsudzycy zdawali sobie sprawę, że jedynie długofalowa akcja wychowawcza, prowadzona cierpliwie i konsekwentnie wśród całego społeczeństwa, a obejmująca szczególnie młode pokolenie, może w rezultacie stanowić szansę realizację celów politycznych obozu. Podstawowym warunkiem skutecznego oddziaływania sanacyjnej ideologii na masy była świadoma integracja całego społeczeństwa wokół obozu rządowego i osoby marszałka J. Piłsudskiego. Konieczne stało się więc wypracowanie przez sanację własnej doktryny wychowawczej i stworzenie spójnego systemu oświatowo wy-

⁴³ Por. F. I n i e w s k i, *Przesłanki i istota wychowania państwowego w Polsce okresu międzywojennego*, w: *Oświata, szkolnictwo i wychowanie w latach II Rzeczypospolitej*, red. K. Poznański, Lublin 1991, s. 416.

⁴⁴ A. S k w a r c z y ń s k i, *Wskazania*, Warszawa 1931, s. 101.

⁴⁵ Tamże, s.38.

⁴⁶ Tamże, s. 58-59.

⁴⁷ J. H o p p e, A. S k w a r c z y ń s k i, *Myśli o związkach zawodowych*, Warszawa 1939, s. 7.

chowawczego, obejmującego całe społeczeństwo. Reasumując w sanacyjnej koncepcji wychowawczej chodziło o to, ażeby społeczeństwo uczyć myślenia kategoriami państwa i polskiej racji stanu⁴⁸.

5. NURT OBYWATELSKO-NARODOWY

Od połowy 1935 roku, w wyniku dekompozycji obozu rządowego, odejściu od niektórych tradycyjnych pryncypiów ideologicznych i objęciu stanowiska ministra WRiOP przez W.A. Świątosławskiego, następowało wyraźne modyfikowanie doktryny wychowawczej w kierunku przejmowania pewnych idei pedagogiki narodowej i katolickiej. Jego źródłem była zarówno sytuacja wewnętrzna kraju, jak i sytuacja międzynarodowa, wzrost niebezpieczeństwa wojny. Zwrócono większą uwagę na wychowanie narodowe. Głównym zadaniem wychowawczym szkoły było kształtowanie miłości do ojczyzny oraz troska o zachowanie polskiej specyfiki narodowej, kulturowej i różnic ideowych. Będzie to możliwe dopiero wtedy, gdy społeczeństwo polskie kierować się będzie w swych działaniach zbiorowym instynktem samozachowawczym. Ów instynkt należało budować poprzez „psychiczne dozbrajanie społeczeństwa”⁴⁹. Świątosławski polecał zatem, by w wychowaniu młodego pokolenia zwrócono szczególną uwagę na kształtowanie odwagi, woli i hartu ducha. Po 1936 roku procesowi wyrabiania zbiorowego instynktu samozachowawczego podporządkowano wychowanie fizyczne i obronne młodzieży. W pewnym sensie działalność Świątosławskiego zmodyfikowała wychowanie państwowe poprzez eksponowanie tych wartości, które służyły pogłębieniu patriotyzmu, jedności narodu i obywatelskiej służby ojczyźnie⁵⁰. Sanacyjna ideologia i system wychowawczy, w tym szczególnie eksponowanie imponderabiliów państwowych zmierzały do integracji i konsolidacji bardzo zróżnicowanego społecznie, politycznie, narodowościowo i wyznaniowo społeczeństwa w imię nadrzędnej wartości – idei silnego i solidarystycznego państwa. Można sądzić, że w ówczesnych warunkach społeczno-politycznych mogła to być jedna z podstawowych wartości możliwych do zaakceptowania przez szerokie warstwy społeczeństwa zamieszkującego terytorium państwa polskiego.

Idea wychowania państwowego była zwalczana przez endeków, socjalistów i reprezentantów mniejszości narodowych. Pierwsi zarzucali sanacji, że identyfikuje się z państwem i chce podporządkować sobie naród polski, który jest suwerenem państwa. Drudzy podkreślali, że wychowanie państwowe służy dyktaturze, a jego istotą jest ślepe posłuszeństwo partii rządzącej. Trzeci wreszcie głosili, że wychowanie

⁴⁸ Por. K. J a k u b i a k, *Wychowanie państwowe jako ideologia wychowawcza sanacji*, Bydgoszcz 1994, s. 62-63.

⁴⁹ „Oświata i wychowanie”, 1937, z.1, s. 28-30.

⁵⁰ Por. F. I n i e w s k i, *Przesłanki i istota...*, dz. cyt., s. 417.

państwowe nie może być wcielane w życie w szkołach należących do mniejszości narodowych, w warunkach ucisku narodowego przez władze państwowe.

Proponowane warianty ideału wychowawczego nie były jednogłośnie akceptowane wśród rzeszy pedagogów II Rzeczypospolitej. Część działaczy oświatowych i społecznych utworzyła zrzeszenie nauczycielskie Towarzystwo Oświaty Demokratycznej o nazwie „Nowe Tory”. Należeli do niego Stefania Sempołowska, Władysław Spasowski, Stefan Kopicński, Stanisław i Maria Ossowscy, Stanisław Czarnowski i in. Ponadto założenia wychowania państwowego poddawali krytyce Józef Chałasiński, Jan Stanisław Bystron czy Adam Próchnik. W krytykach tych powtarzał się argument, iż koncepcja rządowa ogranicza i zniewala obywatela. Wychowanie powinno zmierzać w kierunku ideału wychowania społecznego, jak nazywał je Bystron, bądź demokratycznego – jak chciał Próchnik – i ukształtować typ czynnego obywatela, jednostki uspołecznionej, zdolnej do twórczego wysiłku i współpracy z innymi, współuczestniczącej w losach państwa.

6. NURT KATOLICKI

W rzeczywistości II Rzeczypospolitej szczególną rolę w formułowaniu ideału wychowawczego na przestrzeni całego dwudziestolecia, a swoją genezą sięgającą całego dorobku chrześcijaństwa, odegrał nurt pedagogiki katolickiej. Spośród teoretyków i interpretatorów, największą aktywnością wyróżniali się tu: ks. Zygmunt Bielawski – profesor Uniwersytetu im. Jana Kazimierza, ks. Konstanty Michalski z Uniwersytetu Jagiellońskiego, czołowy działacz Akcji Katolickiej – ks. Walery Jasiński, ks. Michał Klepacz – wieloletni katecheta w szkołach średnich oraz cały szereg zgromadzeń zakonnych, które w praktyce pedagogicznej, na co dzień realizowały ideał wychowania chrześcijańskiego⁵¹. W odróżnieniu od innych kierunków, przedstawiciele pedagogiki katolickiej cechowała zgodność poglądów. Uważali, że pedagogika katolicka potrafi rozwiązać ówczesny kryzys: duchowy, moralny i materialny, ponieważ „ona najlepiej się nadaje do tego, aby człowieka wyzwolić z żądz ciała, chciwości i zazdrości, aby go zaprowadzić na szczyty kultury ducha i aby w nim wyrobić silny i czysty charakter”⁵². Zgodni byli, że najwyższym wzorem i ideałem wychowania chrześcijańskiego był zawsze Jezus Chrystus; że „pedagogika chrześcijańska chce z wychowanka przy pomocy łaski Bożej zrobić człowieka nadprzyrodzonego, odtwarzającego w sobie obraz Chrystusa Pana, człowieka, który kocha Boga z całego serca i bliźniego jak siebie samego”⁵³. Katolickie wy-

⁵¹ Szeroko to zagadnienie przedstawia ks. M. S o p ó c k o, *Polskie i katolickie ideały i systemy wychowawcze*, w: *Katolicka myśl wychowawcza*, red. S. Bross, Poznań 1937, s. 169-199.

⁵² W. J a s i ń s k i, *Współczesne prądy i metody pedagogiczne w świetle krytyki naukowej i moralnej*, w: tamże, s. 93.

⁵³ Tamże, s.91.

chowanie ma na celu doprowadzić do harmonijnego i proporcjonalnego rozwoju sfery przyrodzonej i nadprzyrodzonej w wychowanku, by ten był ich świadomy i korzystał z nich w celu osiągnięcia świętości. Zdaniem ks. K. Michalskiego „ideał wychowania realizuje się dzisiaj w innych zmienionych okolicznościach, przebudowuje się struktura społeczeństw, ale zasadnicza dążność musi zostać ta sama – by w człowieku było coraz więcej człowieczeństwa i nadnatury”⁵⁴.

7. PODSUMOWANIE

Z dokonanego w tym artykule opisu i analizy wynika, że w polskiej myśli pedagogicznej okresu międzywojennego istniała różnorodność koncepcji ideału wychowawczego. Wyływało to z różnych wyżej zasygnalizowanych uwarunkowań. Jednakże, jak świadczą dzieje ówczesnej myśli pedagogicznej, ze względu na stosunek społeczeństwa do trzech podstawowych idei, tzn.: narodu, państwa i religii – konstytutywnymi składnikami w omawianym okresie, przesądzającymi o charakterze ideału wychowawczego, były kolejno idee: narodu (1918-1926), państwa (1926-1935), państwa i narodu (1935-1939). Natomiast jedynym, stałym składnikiem ideału wychowawczego na przestrzeni całego okresu była religia katolicka. Reasumując możemy zapytać: Jaki więc był ideał wychowania II Rzeczypospolitej? Na to pytanie S. Łempicki dał następującą odpowiedź: „Ideał wychowawczy dzisiejszej Polski, narodu i państwa polskiego, wykuwa się jeszcze ciągle w wielkiej, płomienistej kuźni naszych dążności i aspiracji narodowo-państwowych, w kuźni w której i my wszyscy stoimy przy warsztacie, z młotami w fartuchu, w codziennym, uciążliwym, a nieraz pełnym rozterki trudzie (...) Ideał nasz wychowawczy budujemy ciągle, w ścisłym związku z życiem, z rzeczywistością naszą, wciąż odbywa się w nim pewna wymiana, czasem nawet bardzo wartka – ale pewne zasadnicze, konstytutywne składniki tego ideału są na ogół stałe; stanowią one jakby jego kościec, główne przęsła, łuki i sklepienia jego budowy”⁵⁵. Taki syntetyczny zarys polskiego ideału wychowawczego opracował S. Łempicki, wychodząc od analizy tradycji wychowawczych. Warto więc i w naszej rzeczywistości wychowawczej kończącego się XX wieku wykorzystać wiele elementów ideału wychowania Polski międzywojennej, który był konstruowany z wielkim wysiłkiem przez wielu wybitnych pedagogów.

⁵⁴ K. M i c h a l s k i, *Katolicka idea wychowania*, w: tamże, s. 45.

⁵⁵ Tamże, s. 6.